

РИЗИКОЗНАВЕЦЬ

“УДОСКОНАЛЕННЯ
ФІНАНСОВИХ ІНДИКАТОРІВ
У МЕТОДОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКІВ
ВІДМИВАННЯ КОШТІВ В УКРАЇНІ”

Анотація

У роботі приділено увагу методологічним проблемам національної оцінки ризиків відмивання коштів. Вказано певні здобутки України у цій сфері діяльності й розглянуто еволюцію відповідного методичного та нормативного забезпечення. Підкреслено суспільне значення національної оцінки ризиків в частині сприяння виробленню проактивної стратегії і тактики стримування злочинів у фінансовій сфері та уникнення потрапляння України до міжнародних «чорних списків». Висвітлено міжнародні методологічні напрацювання у сфері національної оцінки ризиків та вказано їх роль у формуванні сучасної вітчизняної методології. Зроблено спробу розширення дослідження кола важливих чинників, що визначають ризики фінансової системи України. Виявлено певні зв'язки факторних та результативних показників за допомогою коефіцієнта кореляції Фехнера, який можна застосовувати щодо статистичних величин, що не мають нормального закону розподілу.

Ключові слова: національна оцінка ризиків, фінансові індикатори, тіньова економіка, податковий тиск, державний зовнішній борг, ринок цінних паперів.

Annotation

The study focuses on the methodological problems of the national risk assessment of money laundering. Some achievements of Ukraine in this area of activity are specified and the evolution of the relevant methodological and regulatory provision is considered. The public significance of the national risk assessment is emphasized in promoting the development of a proactive strategy and tactics of deterring crime in the financial sphere and avoiding Ukraine from entering the international "black lists". The international methodological developments in the field of national risk assessment are highlighted and their role in shaping the modern national methodology is indicated. An attempt has been made to expand the study of a number of important factors that determine the risks of the Ukraine financial system. Some connections of factors' and results' indicators with the help of the Fechner correlation coefficient, which can be applied to statistical variables that do not have a normal distribution law, are revealed.

Key words: national risk assessment, financial indicators, shadow economy, tax pressure, public external debt, securities market.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Організаційно-методологічні основи національної оцінки ризиків відмивання коштів.....	7
Розділ 2. Особливості проведення національної оцінки ризиків в Україні	15
Розділ 3. Перспективи розвитку вітчизняної методології національної оцінки ризиків відмивання коштів	22
Висновки.....	26
Список використаних джерел.....	28
Додатки.....	31

ВСТУП

Актуальність теми. Обов'язок проведення державами національної оцінки ризиків (НОР) передбачений 1-ю Рекомендацією Міжнародних стандартів Групи з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму і розповсюдження зброї масового знищення (FATF). Повна імплементація Рекомендацій FATF є обов'язковою для України. Тому механізм здійснення НОР передбачений Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» і постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України «Про затвердження Порядку проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму і оприлюднення її результатів» від 16.09.2015 р. № 717. Метою НОР є виявлення національних ризиків (загроз, уразливостей, наслідків) в системі протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму і визначення елементів управління ризиками.

НОР передбачає встановлення вірогідності відмивання коштів та фінансування тероризму з огляду на існуючі загрози (особи, об'єкти або види діяльності, здатні завдати шкоди, наприклад, державі, суспільству, економіці) та вразливості (фактори, що створюють умови для виникнення загроз) системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Перша НОР в Україні проведена у 2016 р. на основі затвердженої Методики для проведення оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні та з використанням вказівок FATF «Національна оцінка ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму» і кращих практик проведення НОР іноземними державами. У 2019 р. має відбутись друга в історії України Національна Оцінка Ризиків.

Дослідження проблеми економічної безпеки країни та національної оцінки ризиків знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних вчених: А. Базилюк, О. Барановський, З. Варналій, О. Власюк, І. Гаєвський, В. Геєць,

О. Глущенко, А. Гончарук, М. Єрмошенко, В. Жук, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мандибура, С. Мошенський, В. Мунтян, О. Підхомний, А. Чубенко та низки інших. Незважаючи на це, багато проблем щодо методології національної оцінки ризиків та високого показника рівня тіньової економіки України залишаються невирішеними.

Метою роботи є удосконалення методології національної оцінки ризиків відмивання коштів в Україні в частині розкриття важливих взаємозв'язків, що стосуються тінізації економіки. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- порівняти методології НОР, розроблені такими організаціями: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський Союз (ЄС), Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг);
- виявити проблеми застосування та шляхи удосконалення методології національної оцінки ризиків в Україні;
- розкрити інституційні основи НОР та організаційні аспекти її проведення;
- оцінити наявність макроекономічних зв'язків тіньового сектору економіки України в контексті національної оцінки ризиків відмивання коштів.

Об'єктом дослідження є ризики відмивання коштів у фінансовій системі України з урахуванням її зовнішньо-економічних зв'язків. **Предметом** є фінансові індикатори, що можуть бути застосовані у методології національної оцінки ризиків відмивання коштів в Україні.

У ході виконання роботи використано сукупність **методів наукового дослідження**, а саме: кореляційного аналізу – для виявлення макроекономічних залежностей, що пов'язані з тіньовою економікою України; логічний, аналізу і синтезу – для виявлення найважливіших характеристик альтернативних методологій національної оцінки ризиків та удосконалення відповідної методології в Україні. **Інформаційною базою** дослідження є міжнародні та вітчизняні нормативно-методичні документи з проблем національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму, підручники, посібники,

наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем тінізації економіки, матеріали органів державного контролю та регулювання економіки України, інформаційні ресурси мережі Інтернет з питань протидії фінансовим злочинам, власні аналітичні розрахунки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні методології національної оцінки ризиків шляхом конкретизації методів оцінювання, що пов'язані із залежностями між процесами тінізації та низкою індикаторів функціонування фінансової системи країни. До найвагоміших наукових результатів роботи, які становлять наукову новизну, належать:

– узагальнення критеріїв порівняння альтернативних методологій національної оцінки ризиків відмивання коштів, а саме: рівні оцінки ризиків; формат шкали оцінювання ризиків; спосіб інтегрування результатів оцінювання; відкритість до урахування нових факторів та залежностей; пріоритет кількісних чи експертних методів опрацювання даних тощо.

– виявлення шляхом кореляційного аналізу з використанням коефіцієнта Фехнера 1) залежності рівня тінізації економіки України від низки показників (податковий тиск, динаміка зовнішнього державного боргу тощо) та 2) ймовірного впливу сумнівної господарської діяльності на характеристики вітчизняного фінансового ринку (наприклад, встановлено пряму кореляцію рівня тінізації та величини фондового індексу Першої фондової торгової системи).

Практичне значення отриманих результатів. Ключові положення та пропозиції наукової роботи, які мають практичну значущість, пройшли апробацію та прийняті до застосування у методології Національної оцінки ризиків Державною службою фінансового моніторингу України (див. Додаток Б).

Апробація результатів наукової роботи. Основні положення й результати дослідження опубліковано у фаховому віснику одного з національних університетів України.

Структура і обсяг наукової роботи. Наукова робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг роботи становить 30 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ

У сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки, ситуація щодо фінансової безпеки [2, 3, 7, 15], зокрема, у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (ПВК/ФТ) постійно ускладнюється. Вирішення цієї проблеми потребує глобальних контрзаходів у рамках співпраці між країнами. FATF наполегливо рекомендує кооперативним країнам виявляти та аналізувати вітчизняні ризики у сфері ПВК/ФТ, а також оцінювати їх відповідно до «40 Рекомендацій», які були учетверте переглянуті в лютому 2012 р. Нормативні та інституційні основи є двома основними елементами національної системи ПВК/ФТ [27, 28, 30], тому їхня відповідність актуальним міжнародним стандартам і кращим практикам імплементації вказаних стандартів є об'єктом першочергової уваги для України. Відповідно до Рекомендації 1 FATF країни повинні виявляти та аналізувати вітчизняні ризики щодо ВК/ФТ, а також оцінювати їх, застосовуючи ризик-орієнтований підхід (РОП). Водночас FATF надає державам змогу самостійно вибирати методіку проведення НОР з урахуванням особливостей конкретної країни, не нав'язуючи загальних схем [29].

Оцінка ризиків є важливою основою для управління ними та побудови системних гарантій стійкості у країні. НОР є важливим кроком на шляху окреслення спільного бачення бази ризиків, а також розуміння того, які ризики мають бути враховані, пом'якшені, нівельовані та/або передані (переведені для вирішення на наднаціональний рівень). НОР сприяє виробленню рекомендацій та визначенню пріоритетів щодо посилення стійкості окремих видів економічної діяльності, секторів, підприємств, установ, організацій [11, с. 5].

Метою розроблення методології НОР є опис системних підходів до оцінки ризиків ПВК/ФТ, які базуються на поєднанні об'єктивних кількісних статистичних даних і суб'єктивних якісних експертних оцінок, аналізу оперативно-розвідувальної інформації правоохоронних органів (співбесіди, опитувальники), результатів розгляду кримінальних проваджень, заходів, які вживаються приватним сектором та регуляторами у сфері ПВК/ФТ, прикладів

міжнародного співробітництва підрозділів фінансових розвідок та правоохоронних органів, а також іншої інформації з відкритих джерел. Методологія НОР призначена для структуризації аналізу доступної інформації про загрози, вразливості і можливі наслідки прояву ризиків, пов'язаних із ВК/ФТ, для синтезу головних результатів міжнародних практичних і методологічних досліджень а також для врахування вітчизняної специфіки питань національної оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ [11, с. 8].

Метою проведення НОР є виявлення (актуалізація) національних ризиків (загроз, вразливостей, наслідків) у системі ПВК/ФТ, визначення елементів управління ними та сприяння у розробці стратегії розвитку системи ПВК/ФТ в Україні. Зважаючи на це, НОР спрямована на: сприяння виробленню проактивної стратегії і тактики стримування злочинців, шляхом своєчасного виявлення, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом; запобігання вчиненню терористичних актів шляхом своєчасного виявлення та ефективного блокування джерел їхнього фінансування; аналіз наслідків впливу ВК та ФТ на суспільство, суспільні відносини й фінансово-економічну систему, з метою визначення відповідних заходів запобігання та протидії актуальним загрозам та вразливостям.

РОП на національному рівні означає виділення достатніх ресурсів на забезпечення конкретних компонентів системи ПВК/ФТ. Наприклад, якщо за результатами НОР, відмивання коштів з найбільшою ймовірністю відбувається у банківському секторі, то саме в цьому секторі слід зосередити найбільше ресурсів (грошей, персоналу та спеціалізованих інформаційно-технологічних рішень) для зниження рівня виявленого ризику, нівелювання загроз та вразливостей. І навпаки, якщо рівень ризику у секторі юридичних послуг низький, країна може певною мірою вдатися до спрощених заходів [11, с. 13].

У керівництві FATF по застосуванню підходу на основі оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ, а також у ряді інших документів FATF, ризик розглядається як похідна від трьох чинників: загрози, вразливості та наслідків.

Під загрозою розуміють особу або групу осіб, діяльність яких потенційно

може нанести шкоду державі, суспільству, економіці. Вразливість – це сфера, в яких загроза може реалізуватися, або фактори, які можуть сприяти реалізації загрози. Це можуть бути структурні компоненти фінансової системи, механізми, послуги або продукти, які використовуються для переміщення і зберігання грошових коштів. При розгляді вразливостей враховують чинники, які генерують ризики у заходах контрольно-наглядової діяльності з питань ПВК/ФТ, а також характеристики та особливості конкретного сектору, фінансового продукту або виду послуг, привабливих для цілей ВК/ФТ. Наслідки – це вплив або шкода від злочинної діяльності, нанесена фінансовій системі і/або установам, економіці загалом, населенню, діловому середовищу, національним і міжнародним інтересам, репутації і привабливості фінансового сектору країни для інвесторів. Оцінка ризиків – це судження щодо загроз, вразливості і наслідків, яке базується на поєднанні кількісних (статистичних) і якісних (експертних) методів. Відповідно, національна оцінка ризиків – організована систематична діяльність, яка здійснюється певними суб'єктами бізнесу та їх державними регуляторами, а також іншими уповноваженими органами державної влади, спрямована на виявлення і вивчення загроз, вразливостей, ризиків та наслідків їх прояву у сфері ПВК/ФТ.

В керівництвах FATF відзначено, що ризики у різних країнах оцінюють, використовуючи різні моделі: 1) шляхом залучення декількох контролюючих органів або однієї конкретної організації; 2) шляхом реалізації одноразового науково-дослідного проекту з питань вивчення ситуації у сфері ПВК/ФТ [11. с. 24].

З позицій МВФ, застосування традиційної концепції ризик-менеджменту до проблематики ВК/ФТ слугує відразу декільком цілям. По-перше, РОП дає змогу працівникам МВФ зосередити обмежені ресурси на тих країнах, які генерують або постають перед суттєвими ризиками ВК/ФТ. По-друге, виходячи з оцінки конкретної країни, РОП допомагає концентрувати увагу на тих аспектах фінансового сектору, а також на тих правових та інституційних (організаційних) структурах, які є найслабшими (найбільш уразливими) ланками системи ПВК/ФТ.

Методологія МВФ окреслює основні компоненти НОР та описує відповідні процеси та інструменти. Станом на початок 2018 р., різні аспекти методології були застосовані у більш ніж 50 країнах. Методологія пропонує до розгляду три ключі до оцінки ризику ВК і ФТ: загрози, вразливості і наслідки. Міжнародні стандарти ризик-менеджменту визначають ризик як функцію ймовірності виникнення негативних подій [26]. Ймовірність виникнення вказаних подій є функцією співіснування загрози і вразливості до цієї загрози. Іншими словами, ризикові події настають тоді, коли загроза використовує вразливість. Формально, R – національний рівень ризику ВК і ФТ може бути виражений як [11, с. 29]:

$$R = f[(T), (V)] \times C,$$

де T – загроза; V – вразливість; C – наслідки прояву ризику ВК і ФТ. Відповідно, рівень ризику може бути пом'якшений шляхом зменшення загроз, вразливостей (слабких місць), або ж потенційних наслідків прояву ризику.

МВФ рекомендує зосередитись на ризиках суттєвих для певної країни операцій ВК і ФТ. Суттєвою операцією ВК/ФТ вважається така, яка генерує найвищий обсяг ВК відносно ВВП, або ж відносно сумарного обсягу операцій, проведених у певному сегменті фінансового сектору за певний проміжок часу. Пілотні тести фахівців МВФ, пропонують відносити до суттєвих операцій ВК ті, сумарні значення які упродовж року становлять від 100 млн. USD в річному вираженні для окремого продукту, послуги або сектору в межах даної юрисдикції та від 1 млрд. USD в глобальному вимірі [11, с. 32].

На думку фахівців МВФ, вироблення індикаторів НОР потребує чіткого розуміння сутності, форм прояву і обсягу потенційних нелегальних доходів, які генеруються кожним видом предикатного злочину (злочину, що є джерелом доходів) у країні. Вказана робота сприятиме визначенню (квантифікації) чіткого рівня ризику ВК/ФТ, який вважатиметься суттєвим для вжиття всіх необхідних заходів у рамках національної системи запобігання та протидії ВК/ФТ. Першочергове завдання в оцінці вразливості полягає в оцінці тих факторів, які сприяють успішному проведенню операцій із ВК/ФТ у розрізі відповідних продуктів, послуг, категорій клієнтів, способів здійснення фінансових транзакцій,

тощо. Результатом такої оцінки має стати розроблення відповідних індикаторів вразливості. Індикатори вразливості є багаточисельними, однак їх можна згрупувати у наступні категорії: географічне розташування; фінансові продукти і послуги; рівень неформальності (тінізації) відповідного сектору економіки (виду економічної діяльності); упущення в системах ПБК/ФТ і адекватність існуючих механізмів регулювання і нагляду у сфері ПБК/ФТ; рівень корумпованості відповідного сектору економіки (виду економічної діяльності); ефективність правоохоронних органів і системи кримінального правосуддя; інші характеристики національної юрисдикції, які полегшують проведення операцій із ВК/ФТ (наприклад: рівень організованої злочинності). Індикатори вразливості мають бути зіставлені і поєднані з індикаторами загроз для проведення всеохоплюючого аналізу ймовірності суттєвого та успішного ВК/ФТ. Наслідки стосуються результатів, які виникають внаслідок настання ризикових подій. Наслідки можуть проявлятися як завдані збитки, втрати активів, підрив репутації фінансової установи, втрата довіри клієнтів, втрати в доходах ділових одиниць і держави загалом.

Однією із найбільш вживаних на сьогоднішній день є система оцінки ризику ВК і ФТ, яка характеризується поєднанням якісно-скорингових (бальних) показників. Вказана система фокусується на головних ризикових подіях, пов'язаних із процесом ВК або ФТ, які в свою чергу впливають на формування профілю ризику ВК і ФТ. Вказаний підхід дозволяє краще зрозуміти, змоделювати і проаналізувати процеси ВК і ФТ, шляхом розмежування та ідентифікації найважливіших складових подій, які збільшують ймовірність успішного ВК або ФТ. Присвоюючи бали цілому ряду об'єктивних і суб'єктивних індикаторів, які використовуються для ідентифікації рівня загроз, вразливості і наслідків, пов'язаних із операціями з ВК та ФТ, ризик-менеджери виходять на оцінку загального ризику суттєвості операцій з ВК і ФТ, їх суті, обсягу та наслідків. Такий якісно-скоринговий аналіз використовується для створення двох приблизних змінних величин для кожного випадку ВК чи ФТ, який оцінюється: перша змінна – ймовірність суттєвого ВК та/або ФТ; друга – наслідки ВК та/або

ФТ. Вказані дві змінні величини поєднуються в загальній системі національної оцінки ризиків ВК та ФТ [11, с. 34].

Згідно методології МВФ, кожному фактору ризику відповідає перелік індикаторів. Фактори ризику та їхні індикатори організовані в рамках аналітичних модулів за принципом вкладеної ієрархічності. До найвищого рівня ієрархії відносяться ті фактори, які прямо впливають на ймовірність відповідного прояву ризику ВК чи ФТ. Наступний (нижчий) ієрархічний рівень відповідної групи факторів включає ті під-фактори, які впливають на фактори вищого ієрархічного рівня і т.д. Аналітичні модулі оцінки ризику ВК використовують як кількісні, так і якісні індикатори, виходячи з даних, одержаних як з відкритих, так і з приватних (комерційних) джерел інформації (МВФ, Світовий банк, ООН, бази даних з взаємної оцінки країн та опубліковані документи, непублічні дані (внутрішньо-відомча статистика органів державної влади)). У межах кожного аналітичного модуля, кожен фактор ризику має бути проаналізований з урахуванням тих індикаторів, які йому відповідають і лише після цього даний фактор підлягає скорингу (якісній оцінці у балах). Шкала МВФ передбачає 7 рівнів ризику.

За методологією МВФ, скоринг базується на концепції використання найбільш доступних даних для оцінки відповідних індикаторів. Вказані дані можуть слугувати для непрямих оцінок пов'язаних факторів відносно основного. Показники, що використовуються для аналізу, можуть бути як кількісними, так і якісними. Скоринг не потребує щоб кожен індикатор основного чи допоміжного фактору ризику був оціненим. Тим індикаторам, для оцінки яких неможливо одержати дані, слід присвоювати бал за замовчуванням на рівні «5» («Висока ймовірність ризику»).

Бали індикаторам відповідних аналітичних модулів, присвоюються шляхом знаходження геометричної середньої для всіх індикаторів в межах вкладеної ієрархії. Скорингові бали зводяться починаючи від оцінок під-факторів (індикаторів найнижчого рівня у межах кожної ієрархії індикаторів), факторів, модулів і насамкінець – оцінюється загальний рівень ймовірності настання ризикової події [11, с. 42]. Загальний рівень національного ризику ВК чи ФТ

одержується шляхом поєднання оцінок рівня ймовірності ВК/ФТ у юрисдикції та оцінки рівня відповідних наслідків, а також оцінювання, чи результат потрапляє до прийнятних меж.

Також група Світового Банку розробила аналітичний інструмент оцінки ризику для допомоги країнам у проведенні їх оцінок ризику ВК/ФТ на національному рівні. Розробку Інструменту НОР Групи Світового Банку («інструменту») було розпочато командою з Цілісності Фінансових Ринків (Financial Markets Integrity Team) у 2007 р. із врахуванням інтелектуального внеску широкого кола експертів, а також досвіду у наданні допомоги у проведенні НОР у багатьох країнах. Інструмент містить декілька взаємопов'язаних модулів на основі таблиць Excel, що надають змогу країнам оцінювати їх загрози та вразливості ВК/ФТ. Тут «загрози» відносяться до масштабів і характеристик доходів від злочинної діяльності або фінансування тероризму у юрисдикції. «Вразливості» відносяться до слабких місць або прогалин у захисті юрисдикції від ВК та ФТ. Загрози або вразливості можуть існувати на національному або секторальному рівні, і разом визначають рівень ризику ВК/ФТ у юрисдикції.

Інструмент складається з 9 модулів, що дає змогу оцінити ризики ВК та ФТ. Інструмент зосереджений довкола 7 модулів, що фокусуються на оцінці ризику ВК. Більш того, інструмент включає один модуль для оцінки ризику ФТ та ще один модуль для оцінки ризиків продуктів фінансових установ. Модуль національної вразливості (Модуль 2) та модулі для оцінки секторальної вразливості (Модулі 3 – 7) мають унікальну і відносно складну логіку, яка використовує середньозважені значення, вбудовані передумови та формули. Проте, модулі для оцінки ризику ВК, оцінки ризику ФТ та ризику продуктів фінансових установ залежать від відносно простих матричних структур. Під час проведення НОР, країна створює національну Робочу Групу (РГ) для здійснення оцінки ризику. Вказана РГ розділяється на декілька команд, кожна з яких зосереджується на одному з модулів [11, с. 52]. Згідно методології Світового банку, для оцінки ризиків використовується п'ятибальна шкала.

Для розроблення методології оцінки ризиків із волонтерів з країн-членів

Європейського Союзу у лютому 2014 р. була створена спеціальна робоча група (СРГ). Роль СРГ – підтримувати розробку методології для проведення ідентифікації, оцінки та аналізу наднаціональних ризиків ВК/ФТ Ризик підпадає під сферу дії наднаціональної оцінки, якщо він впливає на внутрішній ринок ЄС через свої характеристики – незалежно від кількості залучених країн-членів (тобто, навіть якщо він стосується тільки однієї країни-члена). Ідентифікація ризиків також проводиться на другому (національному) рівні кожною країною-членом для забезпечення належного виявлення національних ризиків та їх зниження. Третій рівень ідентифікації ризику проводиться самим сектором, беручи до уваги фактори ризику, що пов'язані з їх клієнтами, країнами, продуктами, послугами, операціями та каналами поставок. Відповідна методологія передбачає 4 рівні ризику та залучення широкого кола експертів для їх оцінювання (див. Додаток А).

Незважаючи на дослідження, проведені державними органами влади й міжнародними організаціями та праці численних вчених існують складнощі, які все ще необхідно вирішити. Дуже часто інформація та аналіз фрагментуються між різними формами систем даних (системи контролю та раннього попередження, оцінки, аналізу наслідків впливу та аналізу ефективності витрат), які проводяться за різним масштабом, в різні часові рамки, залучаючи безліч некоординованих сторін. Окрім того, надзвичайно рідко проводиться загальний аналіз того, як загрози та вразливості секторального рівня впливають на формування кумулятивних національних ризиків у сфері ПВК/ФТ. Тому дуже важливо розглянути шляхи вирішення вказаних проблем з урахуванням особливостей ризиків фінансової системи України.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

Організатором та координатором проведення НОР має бути, згідно Закону, Держфінмоніторинг. Учасниками НОР, крім Держфінмоніторингу, мають бути усі суб'єкти – учасники системи ПВК/ФТ без виключення та інші зацікавлені сторони, які можуть надати сприяння у виконанні завдань НОР, а саме: Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство юстиції України, Міністерство інфраструктури України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, банки, небанківські установи, спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу, правоохоронні та судові органи, органи державного фінансового контролю, галузеві асоціації та саморегулівні організації, експерти, дослідники, науковці. Платформою для участі кожного з учасників у НОР є Робоча група з проведення секторальної оцінки ризиків в системі ПВК/ФТ. З метою проведення аналізу НОР мають проводитись міжвідомчі семінари із залученням Академії фінансового моніторингу при Держфінмоніторингу та інших навчальних закладів, всіх учасників процесу НОР. В Україні для оцінювання рівня ризиків передбачена трирівнева шкала. Паралельно для деталізації використовується бальна шкала оцінювання ризиків зі значеннями від 1 до 9.

З метою забезпечення стійкої та прогресивної системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (ПВК/ФТ), Україна зробила важливі кроки з впровадження та дотримання відповідних міжнародних стандартів, у тому числі й щодо виявлення, аналізу та оцінки національних ризиків у сфері ПВК/ФТ. У контексті зазначеного, Держфінмоніторингом у вересні 2014 р. розроблено першу редакцію методики проведення НОР, а упродовж 2014-2016 років організовано 11 міжнародних заходів, результатом яких стало представлення у грудні 2016 р. першого Звіту про її результати.

Підготовці першого Звіту про результати НОР, передувало створення у квітні 2015 р. міжвідомчої робочої групи, в яку увійшли представники

Держфінмоніторингу, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, наукові експерти. Результати першої НОР, серед іншого, свідчили про те, що практика подальшого (правоохоронно-судового) відпрацювання сигналів про підозрілі на предмет ВК/ФТ фінансові операції, виявлені на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), потребувала серйозного удосконалення, оскільки відповідні взаємозв'язки між показниками первинного виявлення підозрілих фінансових операцій та подальшої інкримінації виявлених даних були дуже слабкими [11, с. 8].

Для проведення НОР 2016 р. в Україні було розроблено галузеві запитальники та направлено їх для опрацювання учасникам системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Вказані галузеві запитальники структурно склались із різнопланових блоків, що охоплювали вивчення необхідних питань у сфері боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму. Після отримання опрацьованих та заповнених галузевих запитальників, інформацію відповідно до затвердженої Методики було структуровано. Державною службою фінансового моніторингу України використовувався якісно-кількісний підхід, згідно якого, окрім відомостей із запитальників, використано статистичну інформацію Держфінмоніторингу, правоохоронних, судових та інших державних органів, а також звіти міжнародних організацій: Transparency International Ukraine, Міжнародного центру досліджень політичних ризиків (Political Risk Services), Міжнародного центру дослідження миру, Фонду миру, Міжнародного центру політичного аналізу (Economist Intelligence Unit), Ukrainian Sociology Service та ін. НОР 2016 р. в Україні проводилась за підтримки Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

На етапі виявлення (ідентифікації) ризиків було визначено загрози та вразливості системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. В подальшому було проведено аналіз ризиків. Цей етап включав визначення характеру, джерел, ймовірності та наслідків встановлених загроз та вразливостей.

Заключним етапом проведення НОР стала оцінка ризиків та розробка заходів із управління ними. Етап оцінки полягав у визначенні на підставі результатів попередніх етапів НОР низки характеристик щодо кожної конкретної загрози: 1) загальний рівень ризику, 2) рівень ефективності заходів, що вживаються на даний момент для попередження або зниження такого ризику, 3) чистий рівень ризику. За результатами здійсненого оцінювання ризиків були підготовлені та представлені в установленому порядку Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків.

Протягом 2017-2018-х років Україна була оцінена в рамках 5-го раунду взаємних оцінок Комітетом Ради Європи MONEYVAL на предмет технічної відповідності Рекомендаціям FATF та ефективності національної системи фінансового моніторингу. Звіт за результатами п'ятого раунду оцінки України, оприлюднений 30.01.2018 р. Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL). В цілому, вказаний Звіт засвідчив прогрес України у розбудові національної системи фінансового моніторингу та підтвердив зростаючу динаміку ефективності дій усіх її учасників. Разом з тим, висновки останньої і попередніх взаємних оцінок понад п'ятнадцятирічного функціонування національної системи ПВК/ФТ, констатували наявність значної кількості слабких місць і недоліків, на нівелюванні яких необхідно концентрувати увагу усіх учасників системи.

Серед наслідків відмивання коштів виділяють такі: спотворення споживання, заощаджень та інвестицій, штучне зростання цін, зміни у прямих іноземних інвестиціях та потоках капіталу, вплив на показники економічного зростання, зменшення доходів державного сектору тощо.

Під час проведення НОР 2016 р. в Україні використовувався кореляційно-регресійний аналіз на основі коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона [8]. Однак обов'язкова умова застосування коефіцієнта кореляції Пірсона – це нормальний закон розподілу обох показників, тіснота зв'язку між якими вимірюється. Значення асиметрії та ексцесу відповідних показників мають бути близькими до нуля. Однак

ці умови щодо показників, залучених у НОР, зазвичай, не виконуються. Тому ми пропонуємо розраховувати коефіцієнт кореляції Фехнера. До того ж коефіцієнт кореляції Фехнера використовується для перевірки взаємозв'язків малих рядів даних. Коефіцієнт кореляції (знаків) Фехнера - це деяке число від -1 до 1, що характеризує ступінь узгодженості напрямків відхилень значень двох величин. Він ґрунтується на зіставленні двох ознак x_i і y_i , вимірених на одній і тій же вибірці, та порівнянні знаків відхилень індивідуальних значень від середнього. Висновок про кореляції між двома змінними робиться на підставі підрахунку числа збігів і розбіжностей цих знаків.

Перелік індикаторів для НОР залишається відкритим і потребує систематичного перегляду відповідно до змін соціально-економічних умов. Ми дослідили перспективи використання у НОР низки показників, а саме: рівня тіньової економіки, податкового тиску, державного зовнішнього боргу, фондового індексу Першої фондової торгової системи (ПФТС) [18, 19, 20, 21, 22]. Значення цих показників та індексу споживчих цін для коригування державного зовнішнього боргу на інфляцію наведені у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Деякі індикатори національної оцінки ризиків
відмивання коштів в Україні

Роки	Державний зовнішній борг, млн грн	Податковий тиск, %	Індекс ПФТС, на кінець грудня	Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП	Індекс споживчих цін
2007	53 488,00	21,47	1 174,02	28,81	116,60
2008	86 023,00	22,93	301,42	31,10	122,30
2009	135 926,00	21,97	572,91	39,00	112,30
2010	181 813,00	20,92	975,08	38,00	109,10
2011	195 806,00	24,81	534,43	34,00	104,60
2012	208 919,00	24,71	328,69	34,00	99,80
2013	223 016,00	23,25	300,53	35,00	100,50
2014	486 027,00	23,16	386,92	43,00	124,90
2015	826 270,00	25,53	240,70	40,00	143,30
2016	980 185,00	27,03	265,15	35,00	112,40
2017	1 080 310,00	32,00	315,06	32,00	113,70
Середні значення за 2008-2017 рр.	440 430,00	24,63	422,09	36,11	114,00

Побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ПФТС

Так, проаналізувавши низку факторів (табл. 2.1, 2.2 і 2.3), важливих для національної оцінки ризиків, з допомогою кореляційного аналізу на основі показника Фехнера, ми виявили зв'язки рівня тіньової економіки України з податковим тиском, державним зовнішнім боргом та фондовим індексом Першої фондової торгової системи (ПФТС).

Таблиця 2.2

Адаптовані дані щодо державного боргу України

Роки	Інфляція наростаючим підсумком	Державний зовнішній борг	
		Зовнішній державний борг скоригований на інфляцію, млн грн	Зміни зовнішнього державного боргу скоригованого на інфляцію, млн грн
2007	1,166	45 873,07	
2008	1,426	60 323,92	14 450,85
2009	1,601	84 878,52	24 554,59
2010	1,747	104 062,78	19 184,26
2011	1,827	107 143,25	3 080,47
2012	1,823	114 547,65	7 404,41
2013	1,832	121 668,52	7 120,86
2014	2,289	212 295,19	90 626,67
2015	3,281	251 857,89	39 562,70
2016	3,688	265 812,45	13 954,56
2017	4,193	257 664,86	-8 147,59
Середні значення за 2008-2017 рр.	-	158 026,00	21 179,18

Побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України

Таблиця 2.3

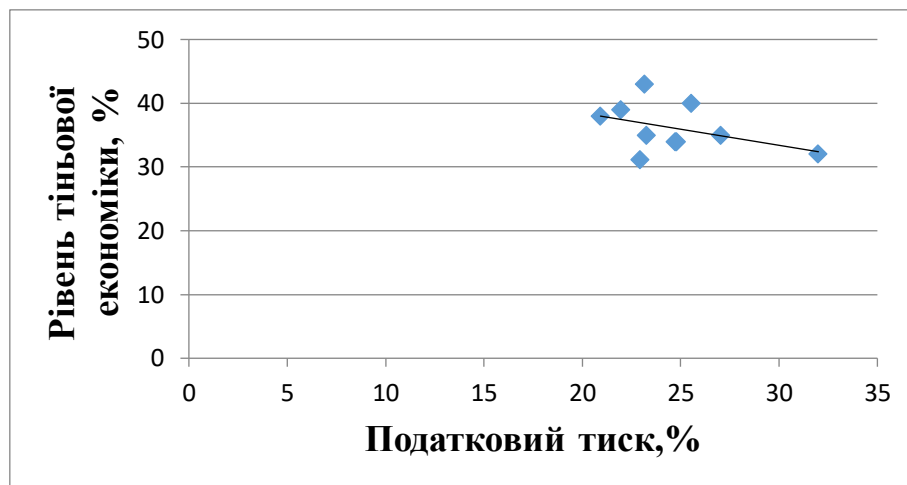
Знаки відхилень від середніх значень деяких факторів національної оцінки ризиків відмивання коштів в Україні

Роки	Зміни зовнішнього державного боргу скоригованого на інфляцію, млн грн	Рівень тіньової економіки, %	Податковий тиск, %	Індекс ПФТС, на кінець грудня
2008	-1	-1	-1	-1
2009	1	1	-1	1
2010	-1	1	-1	1
2011	-1	-1	1	1
2012	-1	-1	1	-1
2013	-1	-1	-1	-1
2014	1	1	-1	-1
2015	1	1	1	-1
2016	-1	-1	1	-1
2017	-1	-1	1	-1

Побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ПФТС

В таблиці 2.3 наведено проміжні дані, які використовуються для розрахунку коефіцієнтів кореляції Фехнера.

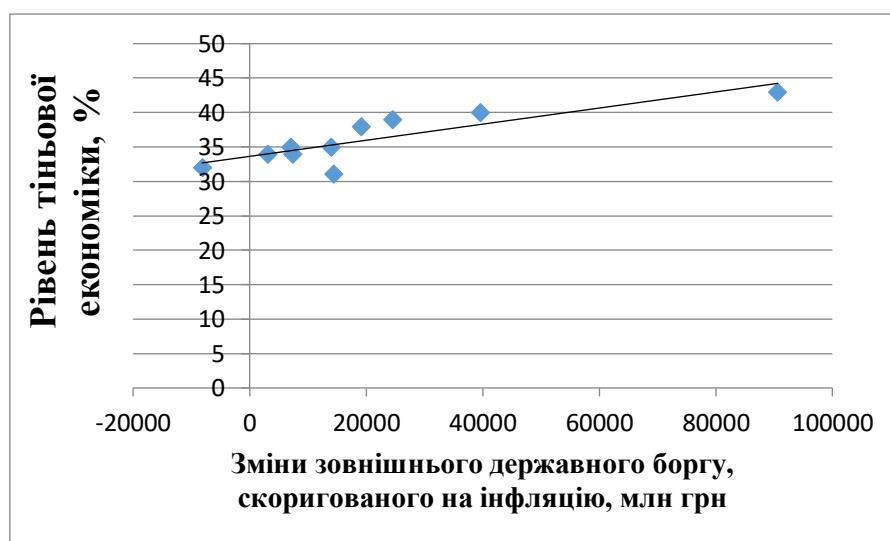
В Україні простежується обернена залежність між рівнем тіньової економіки та податковим тиском. Коефіцієнт кореляції Фехнера для цієї залежності становить $-0,4$. Це досить дивно, адже основним фактором зростання тінізації економіки, зазвичай, вважають саме значне податкове навантаження (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Зв'язок рівня тіньової економіки та податкового навантаження в Україні за період 2007-2017 рр.

Побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ПФТС

Водночас у дослідженні ми виявили значний вплив державного зовнішнього боргу на рівень тіньової економіки (рис. 2.2).

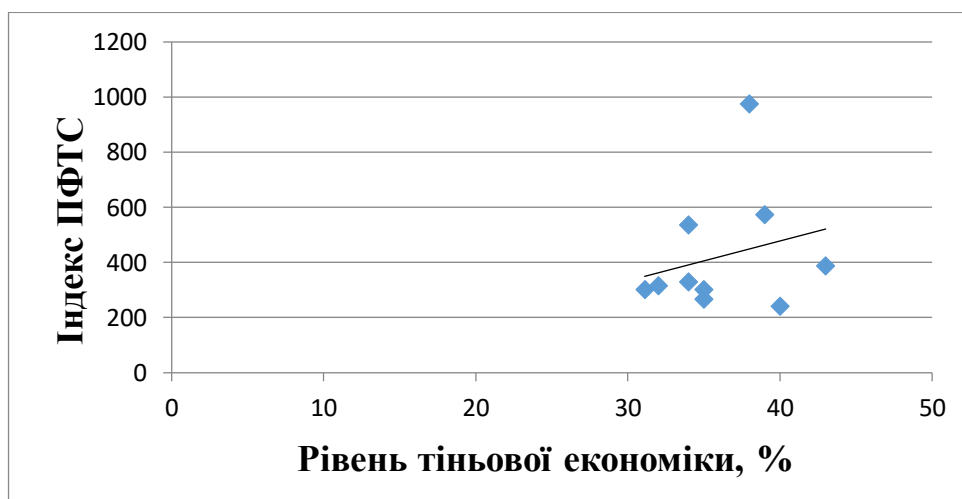

Рис. 2.2. Зв'язок рівня тіньової економіки та державного зовнішнього боргу за період 2007–2017 рр.

Побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

У науковій літературі досліджено чимало чинників тіньової економіки [1, 9, 10, 12, 17, 23]. Однак вплив державного боргу на процеси тінізації національної економіки досліджений, на нашу думку, недостатньо [4, 5, 6, 16, 24, 25]. Залежність тіньової економіки від державного зовнішнього боргу є прямою (коефіцієнт Фехнера 0,8). Зростання суми державного зовнішнього боргу призводить до зростання рівня тіньової економіки. Тобто, чим більший борг держави перед іноземними суб'єктами, тим більше господарських операцій відбувається “в тіні”. Поясненням цього в Україні може бути непрозорий характер державних видатків, що фінансуються за рахунок запозичень.

Крім того, виявлено значний зв'язок між біржовим індексом ПФТС на кінець грудня та рівнем тіньової економіки (рис. 2.3). Коефіцієнт кореляції Фехнера цієї залежності становить 0,4.

Рис. 2.3. Зв'язок індексу ПФТС та рівня тіньової економіки за період 2007-2017рр.

Побудовано авторами за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ПФТС

Важливо підкреслити, що зі зростанням рівня тінізації економіки відбувається підвищення індексу, або середньозваженої ціни за угодами. Це може свідчити про значне використання фондового ринку України у проведенні підозрілих фінансових операцій, включаючи ті, які пов'язані з непрозорими державним видатками.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ

Певні напрями удосконалення вітчизняної методології НОР ґрунтуються на цільових орієнтирах МВФ щодо формату відповідного звіту. Цей формат включає таблицю, що оцінює національні злочинні доходи за категоріями злочину, підсумовуючу матрицю ризику головних факторів, що збільшують та зменшують ризики, теплові карти для подій ризику, секторів та підприємств, підсумкові таблиці щодо секторів та підприємств.

Підсумкова таблиця національних злочинних доходів показує оціночний рівень таких доходів, а також підбиває середні оцінки для надання їх загальної оцінки в країні. Медіани та загальна оцінка також відображені у якості відсоткового співвідношення до ВВП країни.

Підсумкова матриця ризику встановлює оцінки ймовірності для кожного аналітичного модуля ризику та пов'язаних з ним подій ризику і оцінками наслідків для цих подій. Матриця також встановлює перелік головних факторів, що збільшують та зменшують оцінку ризику (тобто, сильні та слабкі сторони), таким чином надаючи органам влади деталізовані настанови щодо вирішення окремих факторів для пом'якшення головних ризиків.

Теплові карти показують рівень ризику для усіх загальних подій ризику та будь-яких додаткових виявлених подій органами влади, шляхом відсилання до рівнів ймовірності та наслідків кожної події ВК/ФТ. Теплові карти також створюються для того, аби показати рівень ризику ВК/ФТ для секторів та типів підприємств, що знаходяться у секторі.

Підсумкові таблиці для секторів та підприємств показують: кількість суб'єктів бізнесу в системі ПВК/ФТ; загальні та середні активи таких суб'єктів; оцінка притаманної цим суб'єктам ймовірності бути використаними в операціях із ВК/ФТ; оцінка належності контролю у сфері ПВК/ФТ та чистого ризику ВК/ФТ [11, с. 50].

Вироблення індикаторів НОР потребує досягнення чіткого розуміння сутності, форм прояву і обсягу потенційних нелегальних доходів, які

генеруються кожним видом предикатного злочину в країні, а також чіткого розуміння середовища ФТ в даній країні (його існуючих і потенційних джерел та способів транзиту фондів, призначених для ФТ). Вказана робота сприятиме визначенню (квантифікації) чіткого рівня ризику ВК/ФТ, який вважатиметься суттєвим для вжиття всіх необхідних заходів в рамках національної системи запобігання та протидії ВК/ФТ.

За результатами проведеної в Україні першої Національної оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ Урядом України затверджено низку обов'язкових заходів, які повинні бути вжиті державними органами, з метою мінімізації виявлених ризиків, зокрема: 1) здійснення обміну інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з метою встановлення методів, схем та механізму ВК, та документування правопорушень у зовнішньоекономічній сфері; 2) налагодження тісної співпраці НАБУ та Держфінмоніторингу в контексті обміну інформацією та запровадження ефективного механізму співпраці; 3) здійснення заходів щодо розвитку безготівкових розрахунків; 4) підготовка законопроекту з метою імплементації у законодавство України положень Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту та Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом і Регламенту ЄС 2015/847 Європейського Парламенту та Ради про інформацію, що супроводжує грошові перекази, та його супроводження у Верховній Раді України до прийняття; 5) здійснення заходів з метою підвищення ефективності взаємодії ПО у сфері боротьби з організованою злочинністю, зокрема в частині співпраці з новоствореними (в тому числі антикорупційними) ПО; 6) вжиття дієвих заходів до виявлення та ліквідації каналів ФТ; 7) створення ефективної системи зворотного зв'язку між ПО та Держфінмоніторингом стосовно результатів розгляду ПО узагальнених матеріалів шляхом забезпечення здійснення контролю та обліку стану розгляду узагальнених матеріалів та забезпечення своєчасного обміну відповідною інформацією; 8) підготовка проекту Закону України "Про ріелторську діяльність" та його супроводження у Верховній Раді України до прийняття; 9) проведення секторальної оцінки

ризиків використання неприбуткових організацій з метою ВК/ФТ та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Ключові рекомендації для України за результатами 4-го раунду оцінювання України щодо запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів, експертами GRECO (2017 р.) є:

- вжиття необхідних заходів для запобігання обходу обмежень на заняття народними депутатами підприємницькою діяльністю;
- запровадження на законодавчому рівні оцінки виконання службових обов'язків прокурорів а органах прокуратури на основі встановлених об'єктивних критеріїв;
- підвищення ефективності дисциплінарних проваджень щодо проступків прокурорів за рахунок збільшення строку давності та забезпечення можливості відповідних органів прокурорського самоврядування та голів ініціювати дисциплінарні провадження;
- розробки заходів, зокрема регуляторного для посилення незалежності та неупередженості Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК);
- забезпечення безперешкодного доступу НАБУ до всіх декларацій, які отримало НАЗК, та у межах кримінальних проваджень, відкритих на основі таких декларацій, до всіх національних і регіональних баз даних необхідних для оцінки декларацій;
- вжиття заходів для зменшення зовнішнього тиску та впливу корупції на суддів.

Головними рекомендаціями Україні, визначені Звітом за результатами 5-го раунду взаємної оцінки України Комітетом Ради Європи MONEYVAL:

- поглиблення розуміння ризиків в певних сферах (наприклад, транскордонні ризики, ризики, спричинені сектором неприбуткових організацій та юридичних осіб);
- правозастосування, сфокусованому на боротьбі з ВК, пов'язаних з корупцією;

- спрямування механізмів національної координації та формування політики на мінімізацію ризиків, що спричинені фіктивними підприємствами, тіньовою економікою та використанням готівки;
- здійснення оновлення ІТ системи Держфінмоніторингу, збільшення чисельності його персоналу адекватно зростаючому навантаженню;
- застосування конфіскації послідовно в усіх справах, що генерують доходи;
- приведення законодавства щодо системи запровадження цільових фінансових санкцій щодо ФТ у відповідність до міжнародних стандартів;
- запровадження небанківськими установами та визначеними нефінансовими установами та професіями (ВНУПами) превентивних заходів з урахуванням РОП;
- здійснення більшістю наглядовими органами покращень у виконанні своїх наглядових функцій в сфері фінансового моніторингу;
- забезпечення достовірності й актуальності інформації про бенефіціарну власність в Єдиному державному реєстрі;
- забезпечення ефективного надання взаємної правової допомоги.

Нормативні та інституційні основи є двома основними елементами національної системи ПВК/ФТ, тому їхня відповідність актуальним міжнародним стандартам і кращим практикам імплементації вказаних стандартів є об'єктом першочергової уваги для України. Про це свідчить Звіт за результатами п'ятого раунду оцінки України, оприлюднений 30.01.2018 р. Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL)³. В цілому, вказаний Звіт засвідчив прогрес України у розбудові національної системи фінансового моніторингу та підтвердив зростаючу динаміку ефективності дій усіх її учасників. Тим не менше, висновки останньої і попередніх взаємних оцінок понад п'ятнадцятирічного функціонування національної системи ПВК/ФТ, констатували наявність значної кількості слабких місць і недоліків, на нівелюванні яких необхідно концентрувати увагу усіх учасників системи.

ВИСНОВКИ

1. Національна оцінка ризиків – організована систематична діяльність, яка здійснюється певними суб'єктами бізнесу та їх державними регуляторами, а також іншими уповноваженими органами державної влади, спрямована на виявлення і вивчення загроз, вразливостей, ризиків та наслідків їх прояву у сфері ПВК/ФТ. На нашу думку, найповнішу методологію НОР запропонував Міжнародний валютний фонд. Саме цю методологію варто розглядати як головний орієнтир удосконалення вітчизняної методології НОР на сучасному етапі її розвитку. За результатами НОР 2019 р. Україна має бути готова продемонструвати, що органи влади належним чином усвідомлюють ризики, запланували відповідні дії і вживають заходів для пом'якшення ризиків. Також потрібно оцінювати, чи застосовані заходи реально зменшують рівень раніше виявлених ризиків. Дієвість відповідних заходів може бути суттєво підвищена, якщо брати до уваги висвітлені у даному дослідженні орієнтири.

2. Незважаючи на дослідження, проведені державними органами влади й міжнародними організаціями та праці численних вчених існують складнощі, які все ще необхідно вирішити. Збір та аналіз інформації є фундаментальною основою для оцінювання ризиків, а також для розробки та вимірювання відповідних дій з посилення інституційної спроможності та підвищення стійкості системи ПВК/ФТ. Дуже часто інформація та аналіз фрагментуються між різними формами систем даних (системи контролю та раннього попередження, оцінки, аналізу наслідків впливу та аналізу ефективності витрат), які проводяться за різним масштабом, в різні часові рамки, залучаючи безліч некоординованих сторін. Окрім того, надзвичайно рідко проводиться загальний аналіз того, як загрози та вразливості секторального рівня впливають на формування кумулятивних національних ризиків у сфері ПВК/ФТ.

3. Метою розроблення методики НОР є опис системних підходів до оцінки ризиків ПВК/ФТ, які базуються на поєднанні об'єктивних кількісних статистичних даних і суб'єктивних якісних експертних оцінок, аналізу оперативно-розвідувальної інформації правоохоронних органів (співбесіди,

опитувальники), результатів розгляду кримінальних проваджень, заходів, які вживаються приватним сектором та СДФМ у сфері ПВК/ФТ, прикладів міжнародного співробітництва ПФР та правоохоронних органів, а також іншої інформації з відкритих джерел. Методика НОР призначена для структуризації аналізу доступної інформації про загрози, вразливості і можливі наслідки прояву ризиків, пов'язаних із ВК/ФТ, для абсорбції основних результатів міжнародних практичних і методологічних досліджень, а також для врахування вітчизняної специфіки питань національної оцінки ризиків у сфері ПВК/ФТ.

4. Національна оцінка ризиків передбачає поєднання використання об'єктивних кількісних статистичних даних і суб'єктивних експертних оцінок. Тлумачення статистичних даних потребує проведення відповідного факторного аналізу та змістового осмислення його результатів. Показники, розраховані на основі кількісних даних, дозволяють не тільки підтвердити ідентифіковану експертами якісну оцінку загроз і вразливостей, але й глибше розглянути компоненти національної системи ПВК/ФТ, виміряти їх, порівняти і розставити пріоритети.

5. На наш погляд, державний зовнішній борг прямо впливає на рівень тіньової економіки. Поясненням цього може бути непрозорий характер видатків з державного бюджету, що фінансуються за рахунок запозичень. Зростання податкового тиску супроводжується зменшенням рівня тінізації економіки України. Можливим поясненням цього є те, що підвищення рівня тіньової економіки призводить до збільшення податкового тиску на офіційний сектор. Рівень тіньової економіки має значний прямий вплив на індекс Першої фондової торгової системи. Це свідчить про значний ризик того, що інструменти ринку цінних паперів широко використовуються при проведенні сумнівних фінансових операцій в Україні. Відповідні орієнтири проведеного дослідження варто урахувати у заходах щодо вдосконалення системи фінансового контролю в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // *Visnyk NAPA*. – 2015. – №3. – С. 47-54.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01 / О.І. Барановський ; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 36 с.
3. Варналій З.С. Основні форми та шляхи протидії інституціональним деформаціям фінансової безпеки України // *Фінансова безпека в системі забезпечення національних інтересів: проблеми та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2012 р.* – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – С. 13-16.
4. Вахненко Т.П. Державний борг України та його економічні наслідки / НАН України, ін-т. екон. прогнозув.- К.: Альтерпрес, 2000. - 151с.
5. Вахненко Т.П. Теоретичні засади формування зовнішнього національного боргу // *Вісник Національного банку України*. - 2006. - № 9. - С.16-25.
6. Вахненко Т.П. Формування, економічна роль і регулювання зовнішнього боргу: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.08 / Т.П. Вахненко ; Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". – К., 2007. – 35 с.
7. Глущенко О. О. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія / О. О. Глущенко, І. Б. Семеген ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. – К. : УБС НБУ, 2014. – 386 с.
8. Звіт про проведення національної оцінки ризиків, 25 листопада 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161125/zvit_ukr.pdf.
9. Лаврик С. С. Сучасні проблеми подолання тіньової економіки України / С. С. Лаврик // *Финансы, учет, банки*. – 2016. - №1(21). – С. 256-26.
10. Ладюк О. Д. Характеристика тіньової економіки в Україні / О. Д. Ладюк // *Економіка та держава*. – 2017. – №8. – С. 32-34.
11. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування

тероризму в Україні від 19.12.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20181219/Metodika.pdf

12. Підхомний О. М. Нелегальне підприємництво та фінансова система України в умовах глобалізації : монографія / О. М. Підхомний, О. О. Глущенко. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, - 2011. – 348 с.

13. Постанова КМУ та НБУ «Про затвердження Порядку проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму і оприлюднення її результатів» від 16.09.2015 р. № 717 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717-2015-%D0%BF>.

14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України, 14 жовтня 2014р. № 1702-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

15. Радіонов Ю. Д. Фінансова безпека України: проблеми та шляхи забезпечення / Ю. Д. Радіонов // Економіка та держава. – 2015. - №11. – С. 55-59.

16. Руда О. Л. Державний борг України на сучасному етапі розвитку / О. Л. Руда // Економіка та держава. – 2015. - №3. – С. 64-67.

17. Савич І. В. Детінізація економіки в забезпеченні бюджетного зростання України: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Іван Васильович Савич; [наук. керівник З. С. Варналій] ; ДВНЗ "Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка". – Київ, 2016. – 200 с.

18. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

19. Сайт Державної служби фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua/index.php?lang=uk>

20. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

21. Сайт Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua>.

22. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>.

23. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання / О. В. Скорук // Економіка і суспільство. – 2017. - №11. – С. 127-131.

24. Черничко С. Ф. Державний борг України: тенденції та ризики / С. Ф. Черничко // Економічний аналіз. – 2013. – Том.14 №14. – С. 355-360.

25. Шелест О. Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування / О. Л. Шелест // Економіка і суспільство. – 2017. - №8. – С. 710-715.

26. Eide, E. (2000), 'Economicsofcriminalbehaviour', inB. BouckaertandG. DeGeest(eds), EncyclopediaofLawandEconomics, Cheltenham, UKandNorthampton, MA, USA: EdwardElgarPublishing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://encyclo.findlaw.com/8100book.pdf>

27. Guidance on AML/CFT-related data and statistics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/AML-CFT-related-data-and-statistics.pdf>.

28. National money laundering and terrorist financing risk assessment [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fatfgafi.org/media/fatf/content/images/National_ML_TF_Risk_Assessment.pdf

29. The FATF Recommendations: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatfrecommendations.html>

30. Ukraine's measures to combat money laundering and the financing of terrorism and proliferation: fifth round mutual evaluation report. December 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatfgafi.org/publications/mutualevaluations/documents/mer-ukraine-2017.html>

Додаток А

Таблиця 1

Порівняльні характеристики методологій НОР

Критерій	Розробник методології НОР			
	МВФ	СБ	ЄС	Україна
Рівні оцінювання ризиків	Національний та секторальний	Національний та секторальний	Наднаціональний, національний та секторальний	Національний та секторальний
Базові поняття	Загрози, вразливості, наслідки, ризики, загальний ризик, чистий ризик, загальний фонд нелегально одержаних активів, фонди фінансування тероризму	Загрози, вразливості, ризики	Загрози, вразливості, ризики, залишкові ризики, наміри, можливості	Загрози, вразливості, наслідки, ризики, програмні ризики, інституційні ризики, інтенсивні ризики, екстенсивні ризики
Шкала оцінювання ризиків	7 рівнів ризику (бальна і словесна шкали)	5-бальна шкала для оцінки загроз; шкала від 0 до 1 для оцінки вразливостей; 5 рівнів словесної шкали для оцінки загроз і вразливостей; оцінка величини кожної змінної у моделі від 0 до 1 (це визначає рейтинги пріоритетів змінних)	4 рівні загроз; 4 рівні вразливостей	3 рівні ризику, 9 балів
Способи синтезу результатів оцінювання	Використання геометричних середніх або спеціальної матриці синтезу оцінок; рекомендується використання коефіцієнта пропорційності відповідно до частки певних операцій	Використання середньозважених значень. Використання матриці синтезу оцінок	Зважування: 40% (загроза) / 60% (вразливість). Використання матриці синтезу оцінок	Використання матриці синтезу оцінок
Принципи поєднання факторів у процесі аналізу	Лінійний, згідно етапів злочинної діяльності, її виявлення та покарання за неї; ієрархічний у розрізі факторів (підфакторів) та індикаторів	Ієрархічний та мережевий	Чітко не визначені	Чітко не визначені. Методика оцінювання секторальних ризиків ВК охоплює 21 фактор ризику у трьох категоріях: природа загрози від злочинності, вразливості та наслідки
Пріоритет кількісних чи експертних методів опрацювання даних	Якісно-скоринговий аналіз; кількісні та якісні, об'єктивні та суб'єктивні індикатори	Змінні величини моделі орієнтовані переважно на експертні оцінки	Метод погодження	Кількісні та якісні критерії оцінювання. Консультації з науковцями, приватним сектором, громадого, академіками та іншими експертами

Продовження таблиці 1

Відкритість до урахування нових факторів та залежностей	Методологія відкрита в частині допоміжних факторів (підфакторів) та індикаторів	Методологія передбачає жорсткий набір змінних величин та причин-наслідкових зв'язків	Обмежень на включення додаткових факторів не встановлено	Визначені переліки факторів, однак вини не розглядаються як замкнуті
Непрямі індикатори	Передбачені			Передбачено спостереження за економічними індикаторами та трендами
Ймовірнісні оцінки	Присутні у формах: умовних балів, словесної шкали, відсотків для вираження шансів настання подій, очікуваної частоти подій протягом певного періоду	Присутні у формах умовних балів	Присутні у формах умовних балів	Присутні у формах умовних балів
Етапи оцінки	7 етапів		4 аналітичні етапи; 2 етапи управління ризиками	4 етапи
Інформаційні блоки (розділи)	Чотири шаблони для збору статистичних даних (профілі секторів та фірм; міжнародна спів-праця; система кримінальної юстиції; а також ПФР та звітування) та три опитувальники (сектори та фірми; ПФР та правоохоронні органи; система кримінальної юстиції) на етапі підготовки до оцінки вразливості. Два опитування щодо наслідків відмивання коштів та фінансування тероризму на етапі загальної підготовки оцінки ризику.		2 блоки (відмивання коштів та фінансування тероризму)	5 шаблонів збору статистичних даних
Аналітичні модулі оцінки	Відповідають стандартизованим етапам злочинної діяльності, її виявлення та покарання за неї; певна гнучкість вибору індикаторів у межах модулів	9 стандартизованих модулів. Для кожного модулю існує окремий документ керівних інструкцій.		5 ключових компонентів
Аналіз часових рядів і сценаріїв		Передбачені записи для 10 років або 10 різних сценаріїв		Спостереження за економічними індикаторами та трендами

Продовження таблиці 1

Автоматизація	Не регламентується	Інструмент містить декілька взаємопов'язаних модулів на основі таблиць Excel		Можлива
Стандартизація висновків	5 стандартизованих форм подання результату	Результати виводяться за стандартною формою у тому ж файлі Excel, де проводиться оцінка		Таблиця для характеристики ідентифікованих ризиків

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

вул. Білоруська, 24, м. Київ, 04050

тел. (044) 594-16-21

Код ЄДРПОУ 33695210

к. 14 м. 01 2019 року № 55/9100-08
На _____ від _____

Довідка
про впровадженні результатів наукової роботи

Наукова робота **Ризикознавця** «Удосконалення фінансових індикаторів у методології національної оцінки ризиків відмивання коштів в Україні» пройшла апробацію у Державному закладі післядипломної освіти «Академія фінансового моніторингу» Державної служби фінансового моніторингу України.

Результати вказаної роботи посприяли удосконаленню методології Національної оцінки ризиків у частині:

- узагальнення критеріїв порівняння альтернативних методологій національної оцінки ризиків;
- оцінювання взаємозв'язків процесів тінізації економіки України та функціонування вітчизняного ринку цінних паперів.

Застосування виявлених залежностей та результатів порівняння методологій, допомагає ідентифікувати джерела ризиків та розробляти заходи з їх мінімізації згідно статті 21 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Директор Академії
фінансового моніторингу
доктор юридичних наук, професор

А.Г. Чубенко